

Bibliografier, baser og brukere

70 år med referanseundervisning

Gerd Berget og Jofrid Holter

Innledning

På slutten av 1800-tallet fantes det både leseselskaper, kommersielle leiebibliotek og offentlige almuebibliotek i Norge. Bøkene var oppbevart utilgjengelig for publikum, som bestilte bøker etter trykte kataloger. I 1890-årene oppstod det en økende interesse for folkebibliotek, og med Haakon Nyhuus i spissen ble det gjort store endringer i bibliotektilbudet under mottoet «publikum fremfor alt». Nyhuus arbeidet bl.a. for opprettelsen av en bibliotekskole, men dette ble først realisert i 1940, da Statens bibliotekskole åpnet sine dører for de første studentene.

De første kjente tankene om referansearbeid kom fra Samuel Green i USA i 1876, som hadde en visjon om at bibliotekarene skulle hjelpe brukerne i å finne frem til bøkene de trengte (Casell & Hiremath, 2009). Først lenge etter århundreskiftet dukket ord som referansearbeid, referanserom og referansebibliotek opp. Før dette var målet «å sette inn så mange bøker som mulig i hyllene på en lesesal at bibliotekjentemennene kunne bruke tiden til *annet* arbeid enn å veilede publikum» (Anker, 1968, s. 3). Dette går også frem av biblioteklitteraturen, som viser «lange og lærde, undertiden nesten ørkesløse diskusjoner om katalogisering og klassifisering, mens selve referansearbeidet er relativt sparsomt bearbeidet» (s. 7). Med Bibliotekreformen av 1902 ble det organisert referansebibliotek (Frisvold, 2004), noe som kan tyde på at referansearbeidet hadde blitt en viktig del av biblioteket på denne tiden.

Nøyaktig hva referansearbeid omfatter, har variert opp gjennom tiden, fra snevre til vide definisjoner. Det kan dreie seg om å finne et konkret svar på et faktaspørsmål (opplysningssøking) eller finne frem til og anskaffe dokumenter ved hjelp av bibliografier og kataloger (litteratursøking). Men det kan også handle om å avklare en brukers informasjonsbehov, formidle informasjonskompetanse og kildekritikk eller vedlikeholde en aktuell referansesamling. Etter hvert har referansearbeidet blitt en viktig del av profesjonskunnskapen og bibliotekarenes yrkesutøvelse.

Referansefaget har stått på timeplanen til alle bibliotekarer som er utdannet i Norge, fra 1940 til i dag. I løpet av 70 år har bibliotekene og referansearbeidet utviklet seg mye. Det er tilsynelatende stor avstand fra de første referansebibliotekarenes arbeid med kortkataloger og trykte hjelpemidler til dagens bruk av datamaskiner og elektroniske databaser. I denne sammenhengen er det interessant å

se om undervisningen i faget har endret seg, og hvordan forholdet er mellom dagens og 1940-årenes kjernekompetanse i referansearbeid.

Denne artikkelen gir et innblikk i referansefagets utvikling i de 70 årene det har vært bibliotekutdanning i Norge. Vi har tatt utgangspunkt i arkivmateriale som studieplaner, pensumlistor, eksamensoppgaver, møtereferater, korrespondanse, høringsuttalelser, utredninger og studentguider. Dokumentene avslører store endringer i faget, både i størrelse, omfang, temaer og undervisningsformer, men viser også kontinuitet. Arkivmaterialet er mangelfullt for enkelte perioder. Samtlige numre av *Bok og bibliotek* (1934-2010) og *Norsk årbok for bibliotek og forskning / Bibliotek og forskning* (1952-1974) samt enkeltnumre av *Biblioteket och vi* og *Synopsis* er gjennomgått. De gir et innblikk i norsk bibliotekvesen og aktuell bibliotekdebatt. *Bok og bibliotek* har en lang periode trykket årsberetninger fra skolen. Vi har også gjennomgått de gamle studentavisene *Bråk og bibliotek*, utgitt fra 1967 til 1996 (i perioden 1967-1968 med tittelen *Forum for elevene ved Statens bibliotekskole*). Disse gir et bilde av hvordan studentene selv oppfattet utdanningen og undervisningen i referansefaget. Vi har også konsultert nåværende og tidligere lærere, studieledere og rektor ved bibliotekutdanningen.

Først vil vi kort presentere referansefaget i de ulike studieprogrammene. Deretter vil vi trekke frem de største endringene i referanseundervisningen; overgangen fra verkorientert til typologibasert undervisning, overgangen fra trykte til elektroniske hjelpemidler og større vekt på brukeren.

Referanseundervisningen 1940-2011

Bibliotekutdanningen har gjennomgått mange endringer. De største revideringene blir gjerne referert til som studieprogram. De viktigste skiftene var i 1940, 1945, 1958, 1965, 1972, 1981, 1992 og 2000. Da skolen ble opprettet, bestod utdanningen av ni måneder praksis og fem måneder studier. Etter hvert har både praksisen og studietiden endret størrelse, med den siste endringen i 1972:

År	Praksistid i forkant	Studietid
1940	9 mnd.	5 mnd.
1945	2 år	1 år
1958	1,5 år	1,5 år
1965	1 år	2 år
1972	Inkludert i studiet	3 år

Før 1940 – Kurs i bibliotekarbeid

Før 1940 var det ingen formell utdanning for bibliotekarer i Norge. De som ville ha bibliotekkompetanse, kunne ta forskjellige kurs, som blant annet inneholdt referansefag. De store bibliotekene i landet holdt kurs i bibliotekarbeid. Andre muligheter var statens sommerkurs eller lærerskolene. Kursene ble opprettholdt

lenge etter at bibliotekskolen var etablert, blant annet for å ha opplæring flere steder i landet og fordi skolen bare tok inn noen få studenter.

I 1919 innførte Kirkedepartementet korte kurs i bibliotekstell på landsbygda. Disse kursene ble arrangert i mange år og ble omtalt av bibliotekar Margit Westbø i 1934 (s. 259): «Disse lynkurser på 3 dager har gjort god nytte og har vist ganske bra resultater – vel å merke hvor interessen er tilstede.» Kursene hadde hovedvekt på katalogisering og klassifikasjon med fire timer hver mens referansefaget kun var viet én time. På denne timen skulle man gå gjennom både lokale, inventar og håndbokssamling (s. 259-260). Med så mange temaer og så kort tid til rådighet ble nok emnene omtalt relativt overflattisk, og det kan ikke ha vært mye tid til selve referansearbeidet.

Sommerkursene varte gjerne to til tre uker, og referansefaget var representert med temaer som referansearbeid og oppretting av håndbokssamlinger (Meddelelser, 1934, s. 239-240), men det er uvisst hvor stor del av kurset som var viet disse emnene. Det er mye som tyder på at referansearbeidet i første omgang dreide seg om lesesalarbeidet, ikke kontakten med brukerne. Ved lærerskolene var referansefaget representert som ett av fem hovedtemaer i undervisningen i bibliotekstell. Man tok der for seg arbeidet med å velge ut bøker og gjennomgikk også de viktigste håndbøkene (Bibliotekundervisningen på lærerskolene, 1935, s. 353-355).

De store bibliotekene hadde egne undervisningsopplegg. Norsk bibliotekforening nedsatte en egen komité for å lage en plan for denne undervisningen. I 1934 foreslo foreningen at «Innen bibliografi gjennomgås efter bibliotekets eksemplarer de viktigste norske og et lite utvalg av nabolandenes. [...] En lignende gjennomgåelse av referanselitteraturen finner sted i tilknytning til Tordis Petersen's *Håndbøker for folkeboksamlinger* (1930)» (Arnesen, Schaanning & Gundersen, 1934, s. 350). Petersens oversiktsverk tok for seg relativt få verk, men var nok et godt hjelpemiddel for et fag av såpass liten størrelse. Det ble forelest over både norske og utenlandske bibliografier og håndbøker, men innholdet må ha variert med bibliotekets kildetilgang.

På denne tiden ser det ut til at referansearbeid primært dreide seg om arbeidet på lesesalen, med stor vektlegging av håndbøker og bibliografier.

På 1930-tallet reiste mange til USA for å ta utdanning. De kom inspirerte tilbake, og enkelte hadde store tanker om utviklingen av en norsk bibliotekarutdanning. Én av disse var Gerd Wang, som senere ble skolens første fast heltidsansatte og leder av bibliotekskolen i 1952 til 1973 (Frisvold, 1999).

Lesesalen ved Deichmanske bibliotek, 1909. Fotograf: Anders Beer Wilse. Trykket med tillatelse fra Norsk folkemuseum.

1940 – Statens bibliotekskole åpner dørene for sine første studenter

15. januar 1940 åpnet Statens bibliotekskole. Det meste av undervisningen foregikk ved Deichmanske bibliotek, men andre steder, som Universitetsbiblioteket, ble også benyttet. Opplegget var i stor grad hentet fra utenlandske skoler, både amerikanske og nordiske (Kildal, 1940, s. 54; Hjellvik, 1987, s. 87). Undervisningen skulle gå over fem måneder. Det skulle tas opp studenter annethvert år. For å få plass ved skolen måtte man ha ni måneders praksis i forkant.

Undervisningsplanen omfattet 400 timer, fordelt på et generelt kurs (330 timer) og et spesialkurs (70 timer). Den generelle undervisningen var delt i seks hovedgrupper, der emne III var *Bibliografi og referansearbeid*. Faget inneholdt tre deler: 1. Norske og utenlandske bibliografier med praktiske øvelser, 2. Norske og utenlandske oppslagsbøker og 3. Tidsskrifter (Kildal, 1940, s. 53; Statens bibliotekskole, 1939, s. 431). I tillegg skulle studentene velge mellom to spesialkurs, ett for funksjonærer ved vitenskapelige og faglige bibliotek og ett for barnebibliotekarere. Her har det neppe vært mye referansefag, for i førstnevnte var det bare avsatt fire timer til videregående øvelser i norsk og utenlandsk bibliografi. Studentene skulle imidlertid ha orientering om mange typer specialsamlinger, bl.a. kartsamlinger og lokalhistorie. Studentene var også på besøk i flere fagbibliotek og arkiver. Mange av disse institusjonsbesøkene hadde trolig relevans for senere referansearbeid.

Lesesalen ser ut til å ha vært sentral i referanseundervisningen. Studieplaner og pensumlister fra 1940 er ikke tilgjengelige, men én av studentene fra det første kullet, Margit Dahl, beskrev undervisningen slik:

Referansearbeidet – arbeidet på lesesalen: Kjennskapet til dens oppslagsverker og håndbøker, evnen til å føre publikum fram til det emne de søker, gjøre de store bokmassene levende og tilgjengelige for publikum – det er referansebibliotekarens store oppgave. Bibliotekar Nitter fikk hendene fulle, da han skulle lære 26 bibliotekrekrutter den kunsten. [...] Bibliotekskolens elever har travle som bier summet omkring for å finne svar på alle tenkelige spørsmål som publikum kunne tenkes å ville stille: Hvor finnes opplysninger om telegrambyrået Domei? Opplysninger om FIFA? Hvem har fått Pulitzerprisene? Referansearbeidet griper direkte inn i dagens aktuelle spørsmål. [...] På Universitetsbiblioteket har bibliotekarene Gudrun Thue og Tveteraas med overbærende forståelse gitt en innføring i de viktigste bokfortegnelser verden over – boktraller, fullastet med kjempemessige «Cumulative index» vil sikkert lenge ut over spøke i elevenes nattesøvn. (Dahl, 1941, s. 32-33)

Kjennskap til ulike håndbøker og bibliografier var viktig i den formelle undervisningen, og referansefaget har hatt mye av det samme emnemessige innholdet som de korte kursene i bibliotekararbeid. Undervisningen var svært verkorientert og la vekt på memorering av titler og egenskaper ved de ulike kildene. Det ble forelest om verkene, og studentene løste praktiske oppgaver der de brukte gjennomgåtte verk for å finne svaret på fiktive referansespørsmål.

1945 – Studiet utvides

På grunn av krigen ble det et opphold i undervisningen. I 1945 ble utdannelsen utvidet til to års praksis og to semestre med studier. Man fulgte fortsatt den amerikanske modellen med kjernefag som samlingsutvikling, katalogisering, klassifikasjon, administrasjon og referansearbeid. Undervisningen omfattet rundt 500 timer generelle fag og 75 timer spesialisering for bibliotekarer i vitenskapelige og faglige biblioteker eller folkebiblioteker (Norske forskningsbibliotekarers forening, Utdannelseskomiteen, 1954, s. 8). Undervisningen i referansefag var delt inn i tre fagkretser:

Fag	Plassering	Obligatorisk	Ant. timer
Norsk bibliografi	Ikke oppgitt	Ja	17
Utenlandsk bibliografi	Ikke oppgitt	Ja	21
Referansearbeid	Ikke oppgitt	Ja	43

Blant de generelle fagene finner man *Referansearbeid*, som tok for seg håndbøker og periodika innen forskjellige fagområder og *Norsk- og Utenlandsk bibliografi*, en gjennomgang av allmenne internasjonale bibliografier, norske og utenlandske nasjonalbibliografier samt norske og nordiske fagbibliografier (Kirke- og undervisningsdepartementet, 1956, s. 39). I undervisningen ble det fortsatt lagt stor vekt på gjennomgang av enkeltverk.

Det finnes lite informasjon om selve undervisningen fra denne perioden. Praksistiden er imidlertid godt beskrevet. Den inkluderte *Lesesalstjeneste*, der studentene skulle sette seg inn i lesesalsreglementet samt gjennomgå og

karakterisere bøker. De skulle lære å bruke bibliografiene, besvare oppsatte referansespørsmål, få en oversikt over norske og nordiske tidsskrifter og lære å bruke aviser i referanseøyemed (Deinboll, 1946, s. 230-231). De skulle også utarbeide en bibliografi over et gitt emne.

Fra midten av 1950-tallet ble utdanningen kritisert og diskutert i fora som *Bok og bibliotek*, Bibliotekmøtet og bibliotekforeningene. Praksistiden og studentenes teoretiske bakgrunn var av svært varierende kvalitet, studiet var kort, lite teoretisk og det var ansatt for få faste lærere. Både Norsk bibliotekarlag (NBL) og Norske forskningsbibliotekarers forening (NFF) laget utkast til ny undervisningsplan (Bibliotekarutdannelsen, 1963, s. 323). NFF foreslo utvidelse av enkeltfag, blant annet bibliografi og referansearbeid. De ønsket også å opprette et nytt fag innen fagbibliografi (Norske forskningsbibliotekarers forening. Utdannelseskomiteen, 1954, s. 9). Foreningen ser ut til å ha regnet bruk av kilder og ferdigheter i utarbeiding av bibliografier, litteraturlister og forslag til tidsskrifthold som det mest sentrale i referansefaget (s. 12, 15). Forslagene innebar ikke store endringer i det faglige innholdet, men et ønske om å styrke undervisningen i referansefaget.

1958 – Utdanningen utvides til 3 år og spesialfagene introduseres

I september 1958 ble det innført et nytt studieprogram (Statens bibliotekskole, 1959, s. 1). Det innebar enda en utvidelse av utdanningen, som nå omfattet 1,5 år praksis og 1,5 år studier. Det var linjevalg 2. og 3. semester innen folke- og barnebibliotekararbeid eller arbeid i fag- og spesialbibliotek. I løpet av praksisperioden gjennomførte studentene fjernkurs med supplerende undervisning. Referanseundervisningen omfattet håndbokskunnskap og bibliografi. Selve undervisningen ved skolen inneholdt ett grunnkurs og flere spesialkurs. Det ble tilbudt flere emner innen referansefaget, der to var obligatoriske (Statens bibliotekskole, 1959, s. 1-2; Kirke- og utdanningsdepartementet, 1956, s. 39-40):

Fag	Plassering	Obligatorisk	Ant. timer
Grunnkurs i bibliografi	1. og 2. semester	Ja	70
Håndbokskunnskap, bokvalg og referansearbeid	1. og 2. semester	Ja	120
Faglig bibliografi og håndbokskunnskap: Naturvitenskap og teknikk eller Sosiologi	3. semester	Nei	120 40

Grunnkurs i bibliografi omfattet historisk bakgrunn, nasjonalbibliografi (norske og utenlandske), fagbibliografi og allmenne internasjonale bibliografier. Dette tilsvarte de gamle kursene i *Norsk og Utenlandsk bibliografi*, så emnemessig var det ingen store endringer i dette faget. Det ble forelest, studentene gjorde praktiske øvelser og det var fortsatt påkrevd at alle skulle utarbeide en bibliografi (Statens bibliotekskole, 1960, s. 12-13).

Grunnkurs i håndbokskunnskap og referansearbeid inneholdt 2 deler: *Håndbokskunnskap*, som gikk gjennom de mest sentrale håndbøkene og periodikaene innen ulike fagområder samt prinsipper for valg av referanseverk og *Referansetjeneste*, som skulle ta for seg veiledningsarbeidet, intervjuteknikk, publikumspysykologi o.l. Dette ser ut til å være første gang det brukerrettede referansearbeidet ble inkludert i undervisningen. Ifølge studieplanen (Statens bibliotekskole, 1960, s. 14) skulle man jobbe mer med veiledningen enn tidligere, men dette ble ikke gjort i praksis. Også i dette faget var forelesninger og praktiske øvelser dominerende.

De som ønsket mer undervisning i referansefag, kunne velge spesialkurs der det ble forelest om hjelpemidler innen sosiologi eller naturvitenskap og teknikk (Norske forskningsbibliotekarers forening, Utdannelsekomiteen, 1954, s. 39-40).

1965 – Lenger studietid, kortere praktikanttid

På 1960-tallet begynte man igjen å debattere bibliotekutdanningen, og både studiets lengde og det faglige innholdet ble diskutert. I 1963 konkluderte Bibliotekmøtet med at praktikanttiden måtte forkortes ytterligere og studietiden måtte økes. Mange mente at den praktiske utdanningen fungerte dårlig, og skolen bestemte seg i 1965 for å endre studieprogrammet. Praksistiden (med korrespondansekurs) ble forkortet til ett år og studietiden utvidet til to. Man videreførte to felles semestre, deretter valgte studentene fordypning i folkebibliotek eller fagbibliotek. Når det gjelder referanseundervisningen, var enkelte fag felles for alle, andre var koblet til studieretning (Kurs A 5, 1966; Kurs A 6, 1966; Kurs B 1, 1966):

Fag	Plassering	Obligatorisk	Ant. timer
Generell faglig bibliografi og håndbokskunnskap (A 5)	1. semester	Ja	80
Faglig bibliografi og håndbokskunnskap. Humanistiske fag (A 6)	2. og 3. semester	Ja	160
Faglig bibliografi og håndbokskunnskap. Real fag (B 6)	2.studieår (semester er ikke spesifisert i kildene)	Ja	100 (folkebibl.linjen) 200 (fagbibl.linjen)

Tidligere hadde *Bibliografi og håndbokskunnskap* bestått av både generelle og spesielle delfag. I 1966 ønsket imidlertid Gerd Wang, skolens rektor, å endre faget (Wang, 1966). Hun ville ha ett generelt fag og flytte de fagspesifikke emnene til nyopprettede spesialkurs innen humaniora og realfag. Hun ville også øke timetallet betraktelig, noe som tyder på at referansefaget var et sentralt fag. Dette ser man spesielt ved fagbiblioteklinjen, der studentene hadde hele 200 timer med realfag.

Det generelle kurset (A 5) omfattet bibliografier, både nordiske og utenlandske, og håndbokskunnskap, som tok for seg forskjellige referanseverk. Opprinnelig hadde man også inkludert referansetjeneste i fagplanene, men emnet ble flyttet til fag B 1,

Folke- og sentralbiblioteker (Kurs B 1, 1966). Det var med andre ord fortsatt hjelpemidlene som var det sentrale. Arbeidsmetodene var forelesninger, praktiske øvelser og hjemmeoppgaver (Kurs A 5, 1966).

Spesialfagene innen humanistiske fag (A 6) og realfag (B 6) ble innledet med en grundig oversikt over de enkelte fagene med tanke på terminologi, aktuelle problemstillinger og faghistorie. Deretter ble studentene orientert om forskningsinstitusjoner, spesialbibliotek og referanseverk. Faget hadde mange eksterne time-lærere, som underviste i sine fagfelt. A 6 tok for seg humanistiske og samfunnsvitenskapelige fag, B 6 var rettet mot naturvitenskapelige og tekniske fag – emnene varierte med linjevalg. I tillegg til forelesningene hadde studentene praktiske øvelser og utarbeidet en bibliografi over et selvvalgt emne (Kurs A 6, 1966, Kurs B 1, 1966).

1972 – Praksisåret fjernes

Til tross for at studieordningen var revidert i 1965 var det fortsatt stor misnøye rundt praktikanttiden. Det var for få plasser og varierende kvalitet på opplæringen. Ofte hadde studentene glemt det de hadde lært i korrespondansekursene da de kom til skolen, og mye av tiden måtte derfor brukes til repetisjon. Skoletiden ble utvidet til tre år (Statens bibliotekskole, 1969). Den praktiske opplæringen i forkant ble fjernet, men studentene hadde noen ukers praksis i løpet av studietiden. Skolen hadde fortsatt fellesundervisning det første året og linjedeling (folkebibliotek eller fag- og spesialbibliotek) resten av studiet. Det ble innført fem hovedemner, og studentene kunne velge om de ville fordype seg i litteratur- og kulturformidling eller kunnskapsorganisasjon og metodefag (Rugaas, 1975, s. 162). *Referansearbeid* ble studert alle de tre årene, og ett fag var obligatorisk for alle. I denne perioden ble det foretatt mindre justeringer underveis, og studieplanene viser noen variasjoner i timeantall. I 1974/75 viser fagplanene en slik fordeling (Statens bibliotekskole, 1974; Rugaas, 1975, s. 164):

Fag	Plassering	Obligatorisk	Ant. timer
Bibliografi og håndbokskunnskap:	1. studieår	Ja	120
▫ Bibliografi			45
▫ Håndbøker			45
▫ Referansearbeid			30
Fordypningsfag:	2. og 3. studieår, ett valgfritt emne hvert år	Nei	90
▫ Humaniora			90
▫ Samfunnsfag			90
▫ Livsvitenskapene			90
▫ Real FAG*			90

* *Forskjellige varianter for folkebiblioteklinjen og fagbiblioteklinjen*

Første semester ble det gitt en generell innføring i bibliografi og håndbokskunnskap. Andre semester ble det lagt stor vekt på typologi og de viktigste verkene innen store fagområder ble gjennomgått. Dette var en forandring fra tidligere

undervisning, som var konsentrert om de viktigste enkeltverkene. Alle fikk en grundig innføring i hjelpemidler innen bibliotekfaget, men utover dette var den emnemessige undervisningen valgfri (Rugaas, 1975, s. 164). I 1976/77 ble *Referansearbeid* flyttet til det obligatoriske delfaget *Referansekunnskap* første år. Faget ble innledet med en generell innføring i referansearbeidet med vekt på søketeknikk og publikumsbetjening (Fagplaner 1976/77, 1976). Dette er første gang referansearbeidet får en så fremtredende plass i studiet. Det er også interessant at man et par år tidligere hadde endret betegnelsene på delfagene til *Bibliografi og litteratursøking* og *Håndbøkskunnskap og opplysningsøking* (Hald & Hvenekilde, 1974). Året etter ble fordypningsfaget 2. studieår erstattet av fire såkalte basisfag på til sammen 90 timer: Bibliotekfag, Offentlige publikasjoner, Nordisk historie og Biologi (Statens bibliotekskole, 1977, s. 25).

I løpet av dette studieprogrammet ble søking i elektroniske databaser introdusert. Det er imidlertid ingenting som tyder på at datamaskiner ble brukt aktivt i undervisningen i referansefaget. Selv om det fantes noen tilgjengelige databaser, ble de ikke demonstrert på forelesningene, de var bare et teoretisk innslag i undervisningen. I 1977 kom en lærebok som inneholdt et kapittel om edb-basert referansetjeneste (Hjørland). To år tidligere hadde Berkeley, som første bibliotekutdanning, introdusert pensum i online databasesøking (Bourne, 1999). Studenter som ønsket å lære mer om datateknologi, kunne ta valgfaget *Innføring i EDB* (30 t).

Fordypningsfagene ble også endret. Man tilbød nå langt flere emner, og studentene hadde større valgfrihet. De fikk fortsatt en innføring i både faget og hjelpemidlene. I 1976/77 ble *Realfag* og *Livsvitenskapene* slått sammen til ett fag, *Natur- og livsvitenskap*, men var fortsatt linjedelt. I 1977/78 ble det gjort større endringer. Fordypningsfagene ble kun tilbudt 3. år, og studentene valgte bare ett av disse (Statens bibliotekskole, 1977, s. 25).

1981 – Datateknologien blir viktigere

I 1981 endret skolen navn til Statens bibliotekhøgskole. Det ble også innført et nytt studieprogram. Dette hadde blitt utredet i to innstillinger fra Kirke- og undervisningsdepartementet (NOU 1976:26, 1976; NOU 1977: 48, 1977). Studentene hadde nå to år med fellesundervisning og ett år der de selv valgte fagretning. Fagene var inndelt i fire hovedgrupper: I Metodefag, II Litteratur og samfunn, III Informasjonskunnskap og IV Administrasjon og organisasjon. 3. studieår valgte studentene folkebibliotek eller fagbibliotek i administrasjonsfaget i tillegg til spesialisering i *Litteratur og samfunn* eller *Informasjonskunnskap* (Ny struktur, 1981; Henriksen, 1982, Statens bibliotekhøgskole, 1982). Hovedtemaene i *Informasjonskunnskap* var *Referansekunnskap* og *Kunnskapsorganisasjon*. Undervisningen i referansefaget fordelte seg slik:

Fag	Plassering	Obligatorisk	Ant. timer
Referansekunnskap	1. studieår	Ja	60
Referansekunnskap	2. studieår	Ja	75
Litteratur- og opplysningssøking, ett av fagene: <ul style="list-style-type: none"> ▫ Humaniora ▫ Naturvitenskap ▫ Samfunnsfag 	3. studieår	Nei	30

Det første året fikk studentene generelle kunnskaper om referansearbeidet, om forskjellige typer hjelpemidler og et representativt utvalg av håndbøker. De skulle også få øvelse i metodisk opplysningssøking (Statens bibliotekhøgskole, 1982, s. 25). Annet studieår ble det forelest om bibliografier.

I dette studieprogrammet ble fordypningsfagene redusert fra 90 til 30 timer. Dette innebar at man gikk bort fra innføringen i de enkelte fagområdene, men heller konsentrerte seg om aktuelle hjelpemidler, primært innen litteratursøking. I fordypningsfaget tredje år lærte studentene både tradisjonelle og nye hjelpemidler, med «vekt på de siste og mulighet for bruk av de store internasjonale databasene» (s. 30).

Det er vanskelig å fastslå nøyaktig når databasene ble en del av referanseundervisningen, men det ser ut til at det bare ble undervist i dette for 3. klassingene i 1984. Det ble da bestemt at man skulle introdusere databaser i bibliografiundervisningen annet studieår, slik at alle studentene hadde vært borti denne formen for litteratursøking. I begynnelsen foregikk undervisningen ved at læreren demonstrerte søking, og det var først på slutten av 1980-tallet at studentene selv fikk søke i databasene. I et skriv fra faglærergruppa datert 26.10.1990 (Justert struktur for faggruppen informasjonskunnskap) fremgår det at førsteårsstudentene har hatt 10 timer terminaløvelser - 3 timer i opplysningssøking og 7 timer i litteratursøking. Dette bekrefter at man hadde søkeøvelser i elektroniske databaser på slutten av 1980-tallet, men at omfanget ikke var særlig stort. På det samme møtet ble også timetallet for terminaløvelser foreslått utvidet til 15 timer - 5 timer i opplysningssøking og 10 i litteratursøking. Det ble undervist i bl.a. Universitetsbibliotekets databasesystemer *UBO:BOK* og *TRIP* samt *Atekst*.

I 1990 endret skolen navn til Statens bibliotek- og informasjonshøgskole.

1992 – Verdensveven introduseres

I 1992 ble store deler av den gamle strukturen videreført og referansefaget fortsatte å være en del av fagkretsen *Informasjonskunnskap*. Fagstrukturen var slik (Fagoversikt: Grunnstudiene, 1992; Statens bibliotek- og informasjonshøgskole, 1992, s. 36):

Fag	Plassering	Obligatorisk	Ant. timer
Opplysningssøking	1. studieår	Ja	25
Litteratursøking	1. studieår	Ja	50
Litteratur- og opplysningssøking	2. studieår	Ja	30
Fordypningsfag: <ul style="list-style-type: none"> ▫ Naturvitenskap (og livsvitenskap) ▫ Samfunnsfag ▫ Humaniora 	3. studieår	Nei	30

I dette studieprogrammet endret timefordelingen seg betraktelig. Første år ble utvidet med 15 timer, mens annet år ble redusert med 45. Samtidig begynte man å undervise i litteratursøking også første år, mens opplysningssøkingen ble redusert. Lærerne ønsket å utvide undervisningen i litteratursøking i forhold til opplysningssøking fordi teoristoffet var vanskeligere og man ville ha mer plass til bibliografiske databaser.

Det første året lærte studentene om hjelpemidler innen opplysningssøking. Andre temaer var bibliografisk kontroll, omfangs- og ordningsprinsipper, analyse av informasjonsbehov og norsk nasjonalbibliografi. De arbeidet også med hjelpemidlenes typologi og dokumentformer (boklige, mikroformer og elektroniske). Det andre året skulle de i tillegg få kunnskaper og ferdigheter i retrospektiv norsk nasjonalbibliografi samt utenlandsk bibliografi og fagbibliografi. Studentene søkte i mange databasesystemer og hadde flere terminaløvelser (Justert struktur for faggruppen informasjonskunnskap, 1990). Fordypningsfagene ble ikke nevneverdig endret i det nye programmet.

Da Verdensveven ble allment tilgjengelig på midten av 1990-tallet, fikk skolen mye bedre tilgang til elektroniske kilder. Utdanningen tok raskt i bruk den nye teknologien, og vevbaserte kilder og tjenester fikk en sentral plass i referansefaget, både med hensyn til håndbøker, bibliografier og generelt referansearbeid.

1. august 1994 ble utdanningen innlemmet i Høgskolen i Oslo, som en del av Avdeling for journalistikk, bibliotek- og informasjonsfag.

2000 – Kvalitetsreformen innføres

I 2000 ble utdanningen organisert i tre emnekretser: Bibliotek og samfunn, Litteratur og bruker og Kunnskapsorganisasjon og gjenfinning. Referanseundervisningen var en del av sistnevnte med følgende fagfordeling (Høgskolen i Oslo, avdeling JBI, 2001):

Fag	Plassering	Obligatorisk	Ant. timer
Brukere og gjenfinning 1	1. studieår	Ja	90
Brukere og gjenfinning 2	3. semester	Ja	30
Brukere og gjenfinning 3 (varierende fordypningsmuligheter)	5. semester	Nei	30

Det første året fikk studentene en introduksjon til referansearbeid og hjelpemidler i opplysnings- og litteratursøking, både trykte og elektroniske. Sentrale temaer var brukerens informasjonsbehov, hjelpemidlenes ordning og omfang samt søking i databaser. Annet år lærte studentene teorier og metoder knyttet til referansearbeid, brokerkommunikasjon og kvalitetssikring (Høgskolen i Oslo, avdeling JBI, 2001). Undervisningsformer var forelesninger, praktiske oppgaver, øvelser på datamaskin og gruppearbeid. Informasjonsteknologi og databaser hadde nå blitt et naturlig hovedemne i undervisningen. Med Kvalitetsreformen i 2003 økte bruken av studentaktive læringsformer, som gruppearbeid og studentpresentasjoner.

Tredje studieår kunne man fordype seg i naturvitenskap, samfunnsfag eller humaniora. Fagene hadde noen felles introduksjonsintroduksjonstimer før de ble delt tematisk. I 2006 ble naturvitenskap og samfunnsfag slått sammen til ett fag, og ble tilbudt parallelt med humaniora. Fra 2008 samlet man disse i ett fag: *Brukere og gjenfinning 3*. Det mest sentrale var typologien og representative hjelpemidler, man hadde ikke lenger noen faglig introduksjon til de ulike fagfeltene.

2011 – Dagens studieordning

Dagens studieordning er en treårig bachelorutdanning der det meste er felles de to første årene. Det tredje året velger studentene *Litteratur og bruker* eller *Kunnskapsorganisasjon*, der referansefagene inngår. Fagene fordeler seg slik (Høgskolen i Oslo, avdeling JBI, 2010; Høgskolen i Oslo, avdeling JBI, 2011):

Fag	Plassering	Obligatorisk	Ant. timer
Referansearbeid og informasjonssøking 1.	1. semester	Ja	30
Referansearbeid og informasjonssøking 1.2	2. semester	Ja	45
Referansearbeid 2	4. semester	Ja	30
Referansearbeid og informasjonssøking 3	5. semester	Nei	30

Denne studieordningen følger nytt system for tildeling av fagressurser, og antallet rene forelesningstimer blir derfor noe misvisende i forhold til foregående tabeller.

Første året får studentene en generell innføring i referansearbeid, Internett (teknologi og tjenester), kildekritikk, informasjonssøkeatferd, elektroniske og trykte håndbøker samt bibliografiske hjelpemidler, både nasjonale og internasjonale. I undervisningen i opplysningssøking får studentene en innføring i typologien av faglærer. Deretter arbeider de i grupper med hver sin kildetype, og presenterer et utvalg eksempelverk for sine medstudenter. Andre studieår videreføres referansearbeidet med vekt på etikk, kommunikasjon, digitalt referansearbeid og

bibliotekfaglige ressurser. Studentene får også innføring i utarbeiding av bibliografier, og har en større gruppeoppgave i tilknytning til dette.

Fordypningsfaget tredje år inneholder en introduksjon til det akademiske kretsløp, informasjonssøkeferd, siteringsstandarder og referansehåndteringssystemer, kildekritikk og bibliometri. Det blir arbeidet mye med grunnleggende søketeknikk. Hovedvekten ligger på bruk og evaluering av faglige databaser innen et utvalg emner, som medisin, kunst, sosialantropologi, litteratur og historie. I tillegg arbeider studentene med en større oppgave innen et selvvalgt fagområde, som presenteres og leveres i skriftlig form som eksamen.

Studieformene i faget er forelesninger, dataøvelser, gruppearbeid, studentpresentasjoner og skriftlige arbeider.

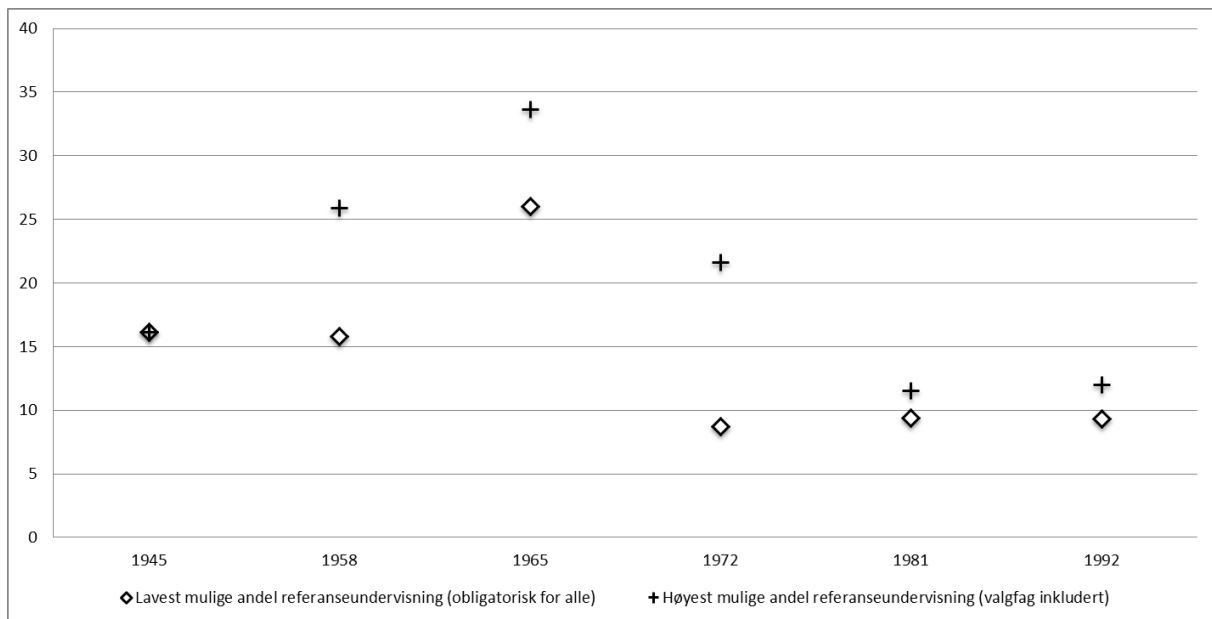
Fra boktraller til baser og brukere – de største endringene i referanseundervisningen

Referansefaget har alltid vært sentralt i bibliotekutdanningen, og alle studieprogrammene har hatt obligatorisk referanseundervisning. Det har vært et kjernefag i samtlige studieprogram, men størrelse, innhold og undervisningsformer er forandret fra 1940 til i dag. Her vil vi se nærmere på den størrelsesmessige utviklingen, i tillegg til det vi oppfatter som de viktigste endringene i referansefaget: overgangen fra verkorientert til typologibasert undervisning, overgangen fra trykte til elektroniske hjelpemidler og større vekt på brukeren.

Fagets størrelse

Hvert studieprogram viser endringer i referanseundervisningen, både i forhold til innhold og fagets relative størrelse. Hvor mange timer som har vært obligatoriske, og hvilke fordypningsmuligheter studentene har hatt, har variert¹:

¹ Timeantallet for 1940 er ikke tilgjengelig. Eksempelfagene er ikke inkludert, noe som ville økt de prosentvise tallene noe, men fordi de var obligatoriske, ville forholdet mellom de to grafene vært det samme. For 2001 og 2011 er mye av undervisningen erstattet av andre arbeidsformer, som veiledning og gruppearbeid. Dette gjør det vanskelig å produsere sammenlignbare tall.

Referanseundervisningens prosentvise andel av det totale timeantallet.

Som grafen viser, var referanseundervisningen felles for alle frem til 1958-programmet, da det ble mulig å fordype seg i referansefag. I en lang periode var forholdet mellom obligatorisk og valgfri undervisning relativt stabilt, med unntak av 1972-programmet, der gapet var noe større. Det har imidlertid vært en tydelig økning i referanseundervisningens relative størrelse i perioden 1958-1965, fra 16,1 prosent i 1945 til 25,8 prosent i 1958 og hele 33,6 prosent på det meste i 1965. Denne økningen skyldes primært introduksjonen av valgfrie spesialiseringfag innen Naturvitenskap og teknikk og Sosiologi på til sammen 160 timer i 1958. Med 1965-programmet ble spesialiseringfagene obligatoriske for alle. Referanseundervisningen utgjorde da totalt 440 timer på fagbiblioteklinjen og 340 på folkebiblioteklinjen. I 1972-programmet ble referanseundervisningen sterkt redusert, særlig den obligatoriske delen. Da ble spesialfagene igjen gjort valgfrie. I 1981 sank også den valgfrie delen kraftig, og det var ikke lenger store forskjeller på obligatorisk og valgfri referanseundervisning. Dette skyldtes at fordypningsfagene ble redusert med hele 150 timer. Samtidig minsket mye av undervisningen i håndbøker. Siden 1992 har fagets relative størrelse vært forholdsvis konstant. Fordi man nå har endret arbeidsformer, slik at mye av undervisningen foregår i form av veiledninger og gruppearbeid, er det ikke mulig å produsere sammenlignbare tall for programmene etter dette.

Fra enkeltverk til typologi

En av de største endringene i undervisningen, både med tanke på innhold og undervisningsform, ser ut til å være overgangen fra verkorientering til typologi. Allerede fra 1940 utgjorde enkeltverkene kjernen i referansefaget. Studentenes pensum var oversikter over kilder, og undervisningen gikk ut på å tilegne seg detaljerte kunnskaper om hver enkelt bok. Ser man på studieopplegget ved

Columbia University er det mye som tyder på at inspirasjonen til denne arbeidsformen har kommet fra Amerika (Wang, 1939, s. 406-407):

Hvert verk måtte analyseres grundig og sammenlignes med de andre av samme art [...] Det var i alt noe over 500 referanseverker som måtte kunnes godt [...] En fikk etterhånden ganske stor rutinemessig ferdighet i å bestemme et verks pålitelighet, omfang og anvendelighet for referansearbeide.

Å memorere over 500 enkeltverk virker som en nesten umulig oppgave, og det er vanskelig å se at dette kan ha hatt noen hensikt. I Norge startet studentene med en relativt beskjeden oppramsing av verk (Petersen, 1940), men den ble raskt erstattet av Nitter (1951) sin omfattende fortegnelse, som i tillegg til de tradisjonelle hjelpemidlene (håndbøker og bibliografier) også tok for seg et overveldende antall tidsskrifter og fagbøker.

Undervisningen i bibliografi og håndbokskunnskap skapte stor frustrasjon og irritasjon blant studentene. Dette ble spesielt synlig da studentavisen startet i 1967. I flere år inneholdt nesten hvert eneste nummer kritikk av undervisningen i referansefaget, som ble beskrevet som «gørrkjedelig», «toppmål av idioti» og «eit problembar» (Bakke, 1967; Juvik, 1968; Moen, 1968). Når man ser hvordan en typisk forelesning gikk for seg, er det ikke vanskelig å forstå hvorfor studentene var frustrerte. Læreren hadde med seg en stor tralle full av bøker og tok for seg bok for bok. Han leste opp forordet og ramset opp de ulike registrene, mens studentene noterte alle detaljer, som de senere måtte pugge. Læreren ga så sin vurdering av bøkene og sendte dem deretter rundt i klassen, mens han tok fatt på neste verk. Studentene måtte altså orientere seg i bøkene som allerede var gjennomgått samtidig som de prøvde å få med seg alt som ble sagt om neste verk. Én av studentene omtalte undervisningen slik:

Bibliografi og håndbokskunnskap er vårt største og viktigste fag. Gjennom hele skoletiden får vi utlevert et nærmest ukjent antall lister med vektige referanseverker. Lærerne sløser med knapt tilmålt tid og evner ved å beskrive bøkene med intetsigende superlativer. Resultatet er at elevene fullstendig mister interessen for faget. Med den betydning som faget [...] har, bør vi som elever i det minste kreve at undervisningen blir gitt i noenlunde anstendige former, på en slik måte at det kan forutsettes at vi siden får en smule nytte av det vi har lært og at vi på eksamen får høve til å vise resultater som er relevante i denne forbindelsen. (Wold, 1967, s. 4)

På eksamen ble studentene bedt om å gjøre rede for et utvalg av de gjennomgåtte verkene. Dette oppfattet studentene som meningsløst. De etterlyste istedet kunnskaper om håndboksteknikk, referansearbeid og publikums behov (Moen, 1968, s. 19; F6: Et foreldet fag?, 1969).

Både lærere og rektor var tydelig klar over misnøyen. Lektor Asbjørn Jørgensen svarte i 1968 på kritikken, noe han selv kaller en svært utakknemlig oppgave. Han

viser forståelse for studentenes innvendinger, men understreker at faget ikke bør endres innholdsmessig (Jørgensen, 1968, s.13). På ett punkt, metodikken, ser han imidlertid ut til å være enig med studentene. Men han ser det som svært vanskelig å endre denne uten at eksamen forandres, fordi det vil være et problem at studentene kan noen verk bedre enn andre når alle kan bli tema på eksamen. Det samme året ble det opprettet en komité med oppgave å utrede undervisningen, men det er uklart hva dette resulterte i. Per Ongstad, datalærer ved skolen, ble spurt om sine tanker rundt undervisningen i håndbokskunnskap i et intervju i 1969. Han mente at det var lite lærerikt å pugge den store mengden håndbøker, men at man heller måtte legge vekt på en generell orientering om de ulike typene (Tronslien, 1969).

Skolen må ha brukt lang tid før den tok studentenes kritikk alvorlig nok til å endre på undervisningen. I 1971 blir faget fortsatt beskrevet med ord som «meningsløysa» (Soot, 1971, s. 34) i *Bråk og bibliotek*. Gerd Wang svarte med at kritikken ikke kom overraskende, og trakk frem at dette faget var et problem ved alle bibliotekskoler (Alterskjær, 1971, s. 11-12). Hun sa også at lektorene Hald og Midtlien hadde reist på studietur til Sverige og Danmark der de hadde fått impulser som kunne gi positive resultater. Det påfølgende året, i studieprogrammet for 1972, endret faget endelig form. Den svært verkorienterte undervisningen ble erstattet av en innføring i de ulike typene, der enkeltverkene først og fremst ble brukt som eksempler. Det kom pensumbøker som inneholdt innføringer i de ulike håndbokstypene, bl.a. *Introduction to reference work: Basic information sources* av William Katz (1969a) og *Håndbøgenes håndbog* av Axel Andersen (1969). Undervisningen inneholdt også mer øvelse i metodisk løsning av oppgaver (B & B intervjuer: Kritiske 1. klassinger, 1972, s. 43). Dette var allerede gjort i Danmark da de nordiske skolene ble omtalt i studentavisen i 1968 (A, 1968, s. 4), noe som tyder på at noe av inspirasjonen til undervisningsformen kan ha kommet derfra.

Vi undrer oss over at denne endringen har tatt så lang tid, med tanke på at både studenter og lærere var misfornøyde med undervisningsopplegget. Av gamle møterefater kan man se at Gerd Wang selv allerede i 1960 hadde argumentert for at det var «viktig ikke å spre undervisningen over mange verker, men heller legge vekt på å lære typer av verker.» (Lund, 1960, s. 4). Utenlandsk faglitteratur fra 1960-tallet uttrykte også denne skepsisen (Hald, 1974). Påfølgende forelesnings- og undervisningsplaner (Kurs B 6, 1961; Kragemo, 1961; Kragemo, 1962) understreket også behovet for å undervise i typologi, men dette ble altså ikke gjort i praksis før minst et tiår senere. Innlegg i *Bråk og bibliotek* fra denne tiden tyder på at det er gjort endringer i undervisningen, men at studentene fortsatt er misfornøyde med eksamensformen (B & B intervjuer: Kritiske 1. klassinger, 1972, s. 43).

Typologiundervisningen har fortsatt å være sentral i referansefaget, og på dette området er det ikke store forandringer fra 1972 til i dag. De teknologiske endringene har ført til nye former på hjelpemidlene, men typene er de samme. Det er primært utvalget av eksempelverk som er endret. Det fokuseres på rene oppslagsverk, fagbøker og tidsskrifter gjennomgått ikke slik det ble gjort på 1960-

tallet. Pensum er faglige artikler og lærebøker. Nå trenger ikke studentene lenger å memorere verkenes omfang og ordning fordi de har anledning til å benytte de annoterte oversiktene som oppslagsverk, både i undervisningen og på eksamen. Studentene får istedet en grundig innføring i typene verkene representerer.

I bibliografiundervisningen legges det stor vekt på oppgaveløsning og øvelser i hvordan man skal finne frem til de riktige hjelpemidlene. I opplysningsøking deles studentene i grupper der de skal jobbe med hver sin type oppslagsverk, som de presenterer på et selvlaget nettsted og for sine medstudenter.

Fra bøker til baser

Da bibliotekskolen ble opprettet brukte bibliotekarene utelukkende trykte hjelpemidler. Etter hvert kom mikroformater, elektroniske databaser og Verdensveven. Særlig de datarelaterte teknologiene har endret referansearbeidet mye, en utvikling som naturlig nok også måtte påvirke bibliotekutdanningen.

Mikroformatene kom på 1970-tallet, og en del bibliografisk materiale ble lagret på mikrofilm og mikrofiche. Mange bibliotekataloger var tilgjengelige på disse formatene, som for eksempel Norsk samkatalog for bøker, katalogene fra Library of Congress og British Library. Ved bibliotekutdanningen brukte studentene mikroformene i arbeidet med oppgaveløsning. Her ser det ut til at skolen har vært relativt raskt ute med å anvende den nye teknologien.

Det fantes bibliografiske databaser allerede på 1960-tallet, men det tok mange år før bibliotekstudentene fikk søke i disse. På 1970-tallet produserte Universitetsbiblioteket i Oslo *Norsk bokfortegnelse* ved hjelp av datateknologi, men basen ble ikke offentlig tilgjengelig før i 1981 i databasesystemet *UBO:BOK*. Samtidig ble tidsskriftindeksen *Norske tidsskriftartikler* søkbar. *Norsk samkatalog for bøker* ble først automatisert i 1983. I 1980 brukte cirka 100 bibliotekarer i Norge datamaskiner i sitt daglige arbeid (EDB i folke- og fagbibliotek, 1980, s. 4). Folkebibliotekene hadde ikke noen ferdige systemer på denne tiden. Mange fagbibliotek brukte imidlertid sentrale databaser til referansetjeneste og katalogopplysninger. Det ville derfor være naturlig at referanseundervisningen ga søkekompetanse på dette tidspunktet, men det gjorde den ikke.

På en diskusjonsdag ved skolen i 1980 ble det uttrykt bekymring over at yrket var svakt forberedt på den økte bruken av datateknologi, og at yrkesgruppen var i en sårbar situasjon i forhold til datateknologene. Det var også spørsmål om hvem som skulle søke – bibliotekarer eller fageksperter (EDB i folke- og fagbibliotek, 1980, s. 7). Ut fra på dagens arbeidsoppgaver er det interessant at man på dette tidspunktet var usikre på om bibliotekarene selv skulle utføre søk. Noe av grunnen til at skolen ikke kom i gang med søkeundervisning på dette tidspunktet, skyldtes nok en kombinasjon av manglende utstyr ved skolen og store kostnader knyttet til søking. Det var heller ikke noe påtrykk fra praksisfeltet om å inkludere dette i undervisningen, da det ikke var stor tilgang til utstyr eller databaser. Ifølge Hegna

(1984) var det få brukere av *UBO:BOK* på begynnelsen av 1980-tallet. I 1984 brukte 70 bibliotek denne basen, mens det i 1991 hadde økt til 350 (Fagerli, 1991, s. 4). Det var primært fagbibliotekene som hadde tilgang til denne tjenesten, i 1990 manglet fortsatt to tredjedeler av folkebibliotekene dataterminal (Berg, 1990, s. 22).

Det er uklart når man begynte å undervise i elektroniske databaser. Dette ble imidlertid diskutert på et planleggingsmøte i 1984:

Siden ikke alle studenter må velge et litteratur- og opplysningsfag 3. år, er det viktig at denne form for litteratursøking introduseres for alle studentene 2. år i bibliografiundervisningen. Det bør sies noe generelt om søketeknikk i forbindelse med bruk av edb og studentene må få praktisk erfaring med on-line søking [...] Uansett hva man får muligheter til å demonstrere rent konkret av edb-basert litteratur- og opplysningssøking, er det viktig at sentrale litteratur- og faktabaser blir omtalt. (Alnæs, 1984, s. 2)

Det ser altså ut til at man hadde EDB-basert referanseundervisning før 1984, men bare tredje studieår. Dermed fikk ikke alle studentene datakompetanse. Skolen hadde på dette tidspunktet én skriveterminal (Silent 700), som ble brukt til søk i utenlandske fagdatabaser gjennom verter som Dialog og Datastar via «oppringt samband».

Silent 700 med oppringt samband

Oppkobling mot databasene med en Silent 700 var en omstendelig prosess. En veiledning fra 1985/86 omfatter hele 14 operasjoner før man kunne jobbe med selve databasen (Fremgangsmåte ved søking i Dialog 2 med «Silent 700», 1985), som:

1. Skru terminalen på, trykk «On line» ned
2. Ring Datapak 098 (eller 42 93 47), hør pipelyd
3. Legg telefonen i gummiskålene, ledningsenden til venstre («on line» lyser)

Man ringte databaseverten via en vanlig telefon og skrev så inn en søkestreng. Søket ble utført i vertsmaskinen og resultatet ble returnert og skrevet ut på papir.

Studentene søkte ikke selv, og fordi maskinen ikke var koblet til noen skjerm stod de rundt læreren og fulgte med.

Fotograf: Knut Hegna. Trykket med tillatelse

I 1987 hadde skolen én flerbrukermaskin, et par mikromaskiner og noen Silent-terminaler til litteratursøkingen (Alnæs, 1988, s. 19). Disse maskinene skulle deles

av alle årskull i grunnutdanningen og videreutdanningen. Bruk av storskjerm gjorde det mulig å demonstrere søking for større grupper. Først i 1988 fikk skolen et større terminalrom (Alnæs, 1988, s. 19). Dette var utstyrt med 10-12 maskiner, og studentene kunne nå jobbe med søkeøvelser i små grupper. På begynnelsen av 1990-tallet hadde alle studentene søkekompetanse.

På midten av 1990-tallet kom World Wide Web (Verdensveven) og grafiske nettlesere, verktøy som revolusjonerte referansearbeidet. Datateknologien ble billig og mer tilgjengelig for alle. Samtidig fikk man tilgang til mange nye, viktige kilder i referansefaget. De ulike hjelpemidlene for søk på Internett og senere Verdensveven ble umiddelbart introdusert i utdanningen.

Fra bøker og baser til brukere

I 1912 kom E. L. Pearson med et lite hjertesukk i bladet *Før folke- og barnebok-samlinger* om frustrasjonen rundt brukerens manglende evne eller vilje til å uttrykke sitt informasjonsbehov:

At finde ut hvad det er en laantager egentlig vil ha, er undertiden ikke ulikt en lek som heter «Tyve spørsmål», og bibliotekaren kunde mange ganger passende begynde med at spørre: «Er det er dyr, en plante eller et mineral?» Dette at en laantager betænker sig saa vel før han rykker ut med hvad han har paa hjerte, kommer enten av generthet eller av at han tror han sparer bibliotekaren for bry eller av at han skammer sig over at han ikke vet selv hvor han skal se efter det han vil ha. (Pearson, 1912, s. 22)

Først 70 år senere ble brukeraspektet inkludert i bibliotekutdanningen i noen nevneverdig grad. At det har kommet så sent virker nesten uforståelig. Det sentrale i faget var i lange perioder håndbøkene, bibliografiene, lesesalsreglementet og utarbeiding av leselister. Ifølge studieplanene fra 1960-tallet skulle det ha blitt undervist i veiledningsarbeid, intervjueteknikk og publikumspsykologi, men dette ser ikke ut til å ha vært gjort i praksis. At delemnet *Referansearbeidet* ble flyttet til et annet fag (*Folke- og sentralbiblioteker*) i 1965, tyder også på at dette ikke ble betraktet som en sentral del av referansefaget. Riktignok stod Øyvind Ankers bok *Referansetjenesten* (Anker, 1968) og Katz' bok om referansearbeid (Katz, 1969b) på pensumlisten, men disse var ikke obligatorisk lesing eller eksamensstoff. Debatten om bibliografi- og håndbokskunnskap viste også at studentene savnet undervisning om brukerne og deres behov, som man kan se av *Bråk og bibliotek*:

Referansearbeide er ikke bare kjennskap til bøker. Man bør også vite litt om publikums behov og om håndboksteknikk. Jeg synes vi var ute et skritt på riktig veg da vi i F 5 også leste Øivind Anker: «Referansetjenesten». Oppgaver fra dette heftet så imidlertid ikke ut til å være eksamenspensum. Synd, for her ble det tatt opp emner av interesse, slik som: «kunsten å veilede», «publikumskatalogene», «Studentene og biblioteket», «forskerne og biblioteket», stoff som det kanskje kunne være verd å fordype seg i på bekostning av håndbøkene? (F6: Et foreldet fag?, 1969, s. 5)

Deichmanske bibliotek, Grünerløkka filial, 1959. Fotograf: Leif Ørnelund. Trykket med tillatelse fra Oslo Museum.

Det ser også ut til at praksisfeltet har savnet denne typen kunnskap hos de nyutdannede bibliotekarene: I 1973 kom det et hjertesukk fra to bibliotekarer ved Tønsberg bibliotek i studentavisen: «Skolen bør gjennom undervisningen sette studentene i stand til å bli utadrettede ovenfor lånerne [...] Vi trenger menneskekunnskap, glød og interesse for yrket.» (Gossner & Gossner, 1973)

Vi mener at brukeren burde fått en sentral plass i referansefaget allerede da bibliotekutdanningen ble opprettet. Det er jo nettopp brukernes behov som er utgangspunktet for referansearbeid. Uten en forståelse for kommunikasjonen med brukeren og informasjonsbehovet vil man ha store problemer med å utvikle en god referansetjeneste. Det er mulig at man har ment at studentene hadde fått erfaring med publikumshåndtering i praksistiden, men det ville likevel vært naturlig å inkludere noe i undervisningen. Også enkelte av lærerne så ut til å savne brukerens plass i undervisningen:

Et blick på våre hjemlige bibliotekskolers timeplan vil raskt overbevise oss om at faget publikumsbetjening er underrepresentert i forhold til alle andre fag, dersom vi først aksepterer tanken om at en opplæring på dette punkt er av vesentlig viktighet. (Anker, 1968, s. 22)

Faglitteraturen fra begynnelsen av 1970-tallet uttrykker det samme behovet for brukerorientert referansetjeneste (Hald, 1974).

Odd Heide Hald har hatt stor betydning for den faglige omleggingen. På slutten av 1970- og 1980-tallet begynte han i stadig større grad å inkludere det brukerrorettede arbeidet i sin undervisning. Vi har snakket med flere studenter uteksaminert tidlig på 1970-tallet, og det er ingenting som tyder på at det i denne perioden ble lagt noe vekt på brukeraspektet. Vi har ikke kunnet fastslå nøyaktig når det kom inn i undervisningen, men ifølge Hald skjedde dette gradvis. I 1985 utga han en lærebok om referansearbeid, med temaer som referansesituasjonen, kundebehandling og referanseintervjuet (Hald, 1985). Boken ble sentral i referanseundervisningen, og ble brukt ved bibliotekutdanningen til 2010. I dag er brukeren svært sentral i referansefaget, både første studieår der vi problematiserer informasjonsbehov og teorier om informasjonssøkeferd og andre studieår der vi diskuterer kommunikasjon og etikk i møte med brukeren. Fra 2010 ble også teorier om informasjonssøkeferd inkludert på pensum for 1. klassestudentene, i 2011 for 3. klasse. Tidligere hadde dette bare vært forelest om i faget *Kunnskapsorganisasjon 3*. Navneendringer på faget i de siste studieprogrammene, fra *Håndboks-kunnskap og Bibliografi til Brukere og gjenfinning* og *Referansearbeid og informasjonssøking*, viser også at brukerperspektivet har blitt mer sentralt i referansefaget.

Hvis vi ser på forskningen innen informasjonssøkeferd, kan vi kanskje finne noe av årsaken til at brukeraspektet kom sent inn i undervisningen. Frem til slutten av 1970-tallet var det meste av forskningen konsentrert om informasjonskilder og -systemer. Først på slutten av 1970-tallet kom et paradigmeskifte, der kvalitative, kognitive analyser av brukeren ble dominerende med forskere som Belkin, Dervin, Bates, Ellis, Wilson og Kuhltau. (Dervin & Nilan, 1986; Hewins, 1990; Pettigrew, Fidel & Bruce, 2001).

Flere av de ansatte ved bibliotekutdanningen har også vært opptatt av referansetjenesten og brukeraspektet i sin forskning de siste årene. I perioden 1992-1995 ble det gjennomført et prosjekt kalt «Biblioteket finner svaret». Siktemålet var å bedre kvaliteten på referansetjenesten i norske folkebibliotek. Man ønsket å sammenfatte eksisterende kunnskap og utvikle ny, slik at folkebibliotekene kunne forbedre tjenestene overfor brukerne. Det ble gjennomført flere delprosjekt. Gunhild Salvesen og Synnøve Ulvik (1994; 1996) gjennomførte to av delprosjektene, en utprøving av referansetjenestens kvalitet i norske folkebibliotek og en kartlegging av referansepersonale og referanseverk i norske folkebibliotek. Tord Høivik og Helge Høivik (1995) undersøkte brukernes vurderinger av referansetjenesten i norske folkebibliotek. Resultatene av det første prosjektet var relativt nedslående. Odd Heide Hald og Jofrid Holter utarbeidet derfor boken *Her er svaret!*, en oversikt over hjelpemidler til bruk i referansearbeidet (Hald & Holter, 1995). Doktorgradsprosjekter ved utdanningen har også hatt fokus på brukeren, spesielt i Gunhild Salvesens (2006) kvalitative studie av referansetjenesten i norske folkebibliotek. Men også Ragnar Nordlies (2000) undersøkelse av interaksjonen mellom brukere og bibliotekarer og Nils Pharos (2002) studie av studenters informasjonssøkeferd på Verdensveven har et sterkt brukeraspekt.

Brudd og kontinuitet

Den historiske gjennomgangen viser store endringer i referansefaget fra 1940 til i dag. Studiet omfatter mer teori og mindre praksis. Studentaktive læringsformer, som gruppearbeid og presentasjoner, brukes oftere.

Ser man på det konkrete faglige innholdet, er det noen store endringer. Man har gått bort fra den tradisjonelle bokkunnskapen der pugging av enkeltverk var det sentrale til en undervisning preget av typologikunnskap der et lite antall verk brukes som eksempelverk. Både metodikken og innholdet i undervisningen er endret. Brukerens informasjonsbehov, brukerkommunikasjon og etikk i forbindelse med referansearbeidet har nå blitt svært sentralt. Med den nye teknologien har andre hjelpemidler kommet til, men dette ser ikke ut til å ha endret kjernen i undervisningen i noen stor grad, utover at det undervises i andre formater enn tidligere. Det store informasjonstilfanget på Verdensveven har imidlertid ført til et økt behov for kompetanse i kildekritikk.

Til tross for store endringer ser vi også en klar kontinuitet fra 1940 til i dag. Kjernekompetansen er den samme. Vi foreleser fortsatt over aktuelle hjelpemidler og bruken av disse, men utvalget og antallet er annerledes. Studentene lærer fortsatt om håndbøker og bibliografier, men de tradisjonelle trykte håndbøkene er i stor grad erstattet av elektroniske, som leksika og ordbøker på Verdensveven. Mange trykte bibliografier er erstattet av databaser, men enkelte brukes fortsatt for å finne materiale som ikke er inkludert i de elektroniske basene.

Det er naturlig at en utdanning endrer form og innhold i løpet av 70 år. Likevel er det interessant å se at referansefaget inneholder elementer som har vært til stede i hele perioden, og som fortsatt er relevante for dagens bibliotekarer. Praksisfeltet er i kontinuerlig forandring, og det er derfor viktig at undervisningen både imøtekommer dagens krav og samtidig gir studentene overførbart kunnskap, slik at de raskt kan omstille seg og ta i bruk ny teknologi og utføre endrede arbeidsoppgaver.

Litteratur

- A, Ingvild. (1968). Lenge leve nordismen! *Forum for elevene ved Statens bibliotekskole*, (2), 4-5.
- Alnæs, T. (1984). *Referat fra planleggingsdagene 5. og 6. juni*. Oslo: Statens bibliotekskole.
- Alnæs, T. (1988). SBH-kritikk: «Topp-etagen» svarer. *Bråk og bibliotek*, (3/4), 19-20.
- Alterskjær, H. A. (1971). Samtale med rektor. *Bråk og bibliotek*, (2), 10-13.
- Andersen, A. (1969). *Håndbøgenes håndbog*. København: Sesam.
- Anker, Ø. (1968). *Referansetjenesten: Forelesninger ved fortsettelseskurset for nordiske bibliotekarer i Oslo sommeren 1955*. Oslo: Statens bibliotekskole.
- Arnesen, A., Schaanning, M., & Gundersen, S. (1934). Elevundervisningen ved våre folkebiblioteker. *Bok og bibliotek*, 1 (1), 350-351.
- B & B intervjuer: Kritiske 1. klassinger. (1972). *Bråk og bibliotek*, 7(2/3), 40-45.
- Bakke, T. (1967). Om undervisningssystemet ved skolen. *Forum for elevene ved Statens bibliotekskole*, 1(1) 12-15.
- Berg, Ø. (1990). Universitetsbiblioteket i Oslos databaserte tjenester ved starten av 1990-årene. *Synopsis*, 21(1), 21-23.
- Bibliotekarutdannelsen. (1963). *Bok og bibliotek*, (XXX), 322-336.
- Bibliotekundervisningen på lærerskolene. (1935). *Bok og bibliotek*, (II), 353-358.
- Bourne, C. P. (1999). 40 years of database distribution and use: An overview and observation. *Information Services & Use*, 24(1), 49-57.
- Casell, K. A., & Hiremath, U. (2009). *Reference and information services in the 21st century: An introduction* (2. utg.). London: Facet.
- Dahl, M. (1941). Bibliotekskolen - som en elev ser den. *Bok og bibliotek*, (VII), 30-33.
- Deinboll, R. (1946). Den praktiske opplæring av elever i folkebiblioteker. *Bok og bibliotek*, (XIII), 229-233.
- Dervin, B., & Nilan, M. (1986). Information needs and uses. *Annual Review of Information Science and Technology*, (21), 3-33.
- EDB i folke- og fagbibliotek. (1980). *Bråk og bibliotek*, 16(1), 4-8.
- F6: Et foreldet fag? (1969). *Bråk og bibliotek*, (2), 4-5.
- Fagerli, H. M. (1991). Bibliotekstjenester på data. *Akademisk kvartal: Fagtidsskrift fra Universitetet i Oslo*, (4), 16-17.
- Fagoversikt: Grunnstudiene*. (1992). Oslo: Statens bibliotek- og informasjonshøgskole.
- Fagplaner 1976/77*. (1976). Oslo: Statens bibliotekskole.
- Fremgangsmåte ved søking i Dialog 2 med «Silent 700»*. (1985). Oslo: Statens bibliotekskole.
- Frisvold, Ø. (1999). Gerd Wang - 1908-1975: En pioner i norsk bibliotekarutdanning. *Bibliotekforum*, 24(8), 19.
- Frisvold, Ø. (2004). *Bibliotek – kultur og samfunn: Lærebok*. Oslo: Høgskolen i Oslo, Avdeling for journalistikk, bibliotek- og informasjonsfag.
- Gossner, M., & Gossner, E. (1973). Ytring: Ad studieordningen ved SBS. *Bråk og bibliotek*, (4), 27.

- Hald, O. H. (1974). *Bibliografi over litteratur om undervisning i referansefag*. Oslo: Statens bibliotekskole. [Annotert]
- Hald, O. H. (1985). *Referansearbeid: Introduksjon til litteratur- og opplysningsøking*. Oslo: Statens bibliotekskole.
- Hald, O. H., & Holter, J. (1995). *Her er svaret!: Håndbøker og bibliografier til bruk i referansearbeidet*. Oslo: Biblioteksentralen.
- Hald, O. H., & Hvenekilde, S. (1974). *153: Bibliografi: Fag- og undervisningsbeskrivelse*. Oslo: Statens bibliotekskole.
- Hegna, K. (1984). Stadig flere brukere av UBO:BOK. *NFF-informasjon: Meldingsblad for Norske fagbibliotekarforening*, (1), 14-15.
- Henriksen, T. (1982). Statens bibliotekhøgskole. *Bok og bibliotek*, (XLIX), 347-349.
- Hewins, E. T. (1990). Information need and use studies. *Annual Review of Information Science and Technology*, (25), 145-172.
- Hjellvik, J. (1987). *Education for librarianship in Norway: An historical survey*. Texas: Texas Woman's University.
- Hjørland, B. (1977). Edb-baseret referenceservice. I A. Andersen (Red.), *Biblioteket som informationscentral* (s. 189-215). København: Gad.
- Høgskolen i Oslo, Avdeling JBI. (2001). *Studiehåndbok 2001-2002*. Oslo: Høgskolen i Oslo.
- Høgskolen i Oslo, Avdeling JBI. (2010). *Studieplan for bachelorstudium i Bibliotek- og informasjonsvitenskap*. Hentet fra <http://hio.no/content/download/340365/2164973/version/1/file/Studieplan+for+bachelorstudium+i+Bibliotek-+og+informasjonsvitenskap+2010-2011.pdf>
- Høgskolen i Oslo, Avdeling JBI. (2011). *Bachelorstudiet i Bibliotek- og informasjonsvitenskap*. Hentet fra <http://hio.no/Enheter/Avdeling-for-journalistikk-bibliotek-og-informasjonsfag/Bachelorstudiet-i-Bibliotek-og-informasjonsvitenskap>
- Høivik, T., & Høivik, H. (1995). *Hvordan reagerer salt med svovel?: Brukernes vurderinger av referansetjenesten i norske folkebibliotek*. Tønsberg: Prosjektet «Biblioteket finner svaret».
- Justert struktur for faggruppen informasjonskunnskap*. (1990). Oslo: Statens bibliotekskole.
- Juvik, L. H. (1968). Førsteklassenes eksamen i kurs F 5. *Forum for elevene ved Statens bibliotekskole*, 2(1), 4-5.
- Jørgensen, A. (1968). Håndbokskunnskap på ny. *Forum for bibliotekstudenter ved Statens bibliotekskole*, (2), 11-15.
- Katz, W. A. (1969a). *Introduction to reference work: Basic information sources*. New York: McGraw-Hill.
- Katz, W. A. (1969b). *Reference services*. New York: McGraw-Hill.
- Kildal, A. (1940). Statens bibliotekskole. *Bok og bibliotek*, (8), 46-55.
- Kirke- og undervisningsdepartementet. (1956). *Innstilling fra Komiteen til å utrede spørsmålet om bibliotekarutdannelsen i Norge*. Oslo: Kirke- og undervisningsdepartementet.

- Kragemo, H. (1961). *Faglig bibliografi og håndboks-kunnskap innen naturvitenskap og teknikk*. Oslo: Statens bibliotekskole.
- Kragemo, H. (1962). *Faglig bibliografi og håndboks-kunnskap innen naturvitenskap og teknikk*. Oslo: Statens bibliotekskole.
- Kurs A 5: Generell bibliografi og håndboks-kunnskap*. (1966). Oslo: Statens bibliotekskole.
- Kurs A 6: Faglig bibliografi og håndboks-kunnskap: Humanistiske fag*. (1966). Oslo: Statens bibliotekskole.
- Kurs B 1: Folke- og sentralbiblioteker*. (1966). Oslo: Statens bibliotekskole.
- Kurs B 6: Faglig bibliografi og håndboks-kunnskap: Teknikk og naturvitenskap*. (1961). Oslo: Statens bibliotekskole.
- Lund, B. (1960). *Referat fra møte 29. april 1960 kl. 11*. Oslo: Statens bibliotekskole.
- Meddelelser. (1934). *Bok og bibliotek*, 1(1), 238-241.
- Moen, T. (1968). Forelesingane i handboks-kunnskap: Treng vi dei? *Forum for elevene ved Statens bibliotekskole*, (2), 17-19.
- Nitter, C. (1951). *Håndbøker og annen litteratur for lesesalsarbeidet: Et utvalg*. Oslo: Statens bibliotekskole.
- Nordlie, R. (2000). *User revealment: User-librarian interaction as model for automated retrieval systems*. Oslo: Høgskolen i Oslo, Avd. for journalistikk, bibliotek- og informasjonsfag.
- Norske forskningsbibliotekarers forening, Utdannelseskomiteen, 1952. (1954). *Utkast til plan for en utvidet bibliotekarutdannelse i Norge*. [Oslo]: Norske forskningsbibliotekarers forening.
- NOU 1976:26. (1976). *Forslag om opprettelse av en norsk bibliotekhøgskole*. Oslo: Kirke- og undervisningsdepartementet.
- NOU 1977:48. (1977). *Norges bibliotekhøgskole: Forslag til utbyggingsplan*. Oslo: Kirke- og undervisningsdepartementet.
- Ny struktur. (1981). *Bok og bibliotek*, (XLVIII), 536-538.
- Pearson, E. L. (1912). Bibliotekarar og publikum. *For folke- og barneboks-samlinger*, (VI), 21-25.
- Petersen, T. (1940). *Håndbøker for folkeboks-samlinger*. Oslo: Norsk bibliotekforening.
- Pettigrew, K. E., Fidel, R., & Bruce, H. (2001). Conceptual frameworks in information behavior. *Annual Review of Information Science and Technology*, (35), 43-78.
- Pharo, N. (2002). *The SST method schema: A tool for analysing work task-based web information search processes*. Tampere: Tampere University Press.
- Rugaas, B. (1975). Statens bibliotekskole 1975. *Bok og bibliotek*, (XLII), 160-166.
- Salvesen, G. (2006). *Kan biblioteket finne svaret?: En kvalitativ tilnærming til referansetjenesten i norske folkebibliotek*. Åbo: Åbo akademis förlag.
- Salvesen, G., & Ulvik, S. (1994). *Finner biblioteket svaret?: Utprøving av referansetjenestens kvalitet i norske folkebibliotek*. Tønsberg: Prosjektet «Biblioteket finner svaret».
- Salvesen, G., & Ulvik, S. (1996). *Hvem sitter i skranken?: Kartlegging av referansepersonale og referanseverker i norske folkebibliotek*. Tønsberg: Prosjektet «Biblioteket finner svaret».

- Soot, P. (1971). Meiningsløysal: Faget «Bibliografi og håndbokskunnskap» (her fork. b & h) ved Statens bibliotekskole. *Bråk og bibliotek*, (1), 34-35.
- Statens bibliotek- og informasjonshøgskole. (1992). *Guide 1992/1993*. Oslo: Statens bibliotek- og informasjonshøgskole.
- Statens bibliotekhøgskole. (1982). *Fagplaner 1982/83*. Oslo: Statens bibliotekhøgskole.
- Statens bibliotekskole. (1939). Statens bibliotekskole. *Bok og bibliotek*, (6), 431-432.
- Statens bibliotekskole. (1959). *Bibliotekarutdannelsen og bibliotekaryrket*. Oslo: Statens bibliotekskole.
- Statens bibliotekskole. (1960). *Studieplan for de obligatoriske grunnkurs*. Oslo: Statens bibliotekskole.
- Statens bibliotekskole. (1969). *Uttalelse fra skolens styre*. Oslo: Statens bibliotekskole.
- Statens bibliotekskole. (1974). *Bibliotekaryrket og Statens bibliotekskole: En orientering*. Oslo: Statens bibliotekskole.
- Statens bibliotekskole. (1977). *Guide 1977/78*. Oslo: Statens bibliotekskole.
- Tronslien, Anne-Marie. (1969). Om EDB: EDB informerereren på Statens bibliotekskole. *Bråk og bibliotek*, (2), 22-25.
- Wang, G. (1939). Amerikansk og engelsk bibliotekutdanning. *Bok og bibliotek*, (VI), 399-412.
- Wang, G. (1966). *Lærermøte torsdag den 14. april kl. 14 om studieplanen for 2-årig skole*. Oslo: Statens bibliotekskole.
- Westbøe, M. (1934). Bibliotekutdanning og inspeksjon på landsbygda. *Bok og bibliotek*, 1(1), 255-263.
- Wold, J. O. (1967). Et ustjernet innlegg om håndbokskunnskap. *Forum for elevene ved Statens bibliotekskole*, 1(3), 4-5.